

УДК 343.3

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.49>**Ірина Медведєва,***ад'юнкт кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

Стаття присвячена дослідженню проблеми історичного розвитку й поняття кримінальної відповідальності за ухилення від призову на строкову військову службу, службу за призовом осіб офіцерського складу (ст. 335 Кримінального кодексу України) з метою її ефективного застосування на практиці.

Ключові слова: історичний розвиток і кримінально-правова характеристика складу злочину ухилення від призову на строкову військову службу, військова служба за призовом осіб офіцерського складу.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 65 Конституції України, захист Вітчизни, незалежності й територіальної цілісності України є обов'язком громадян України.

Повний і всебічний аналіз кримінальної відповідальності за ухилення від строкової військової служби неможливий без вивчення історичних аспектів виникнення та розвитку законодавства про відповідальність за ухилення від військової служби. Таке вивчення дає змогу глибше зрозуміти зумовленість існування кримінальної відповідальності за цей злочин, передумови виникнення окремих нормативних актів, які передбачали відповідальність за вчинення злочинів, пов'язаних з ухиленням від строкової військової служби, вплив різних історичних подій на їх виникнення та зміст, а також вплив законодавства інших держав на розвиток кримінального законодавства про ухилення від військової служби в Україні.

Метою статті є дослідження історичного розвитку й кримінально-правової норми, яка передбачає відповідальність за ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу (ст. 335 Кримінального кодексу України), а також подальше вдосконалення правових підстав призову на строкову військову службу.

Виклад основного матеріалу. Історичний розвиток української державності розпочинається з виникненням Київської Русі. Питання кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з ухиленням від військової служби, в різні часи вирішувались по-різному. Наприклад, у Київській Русі на ранньому етапі розвитку держави не було

необхідності в існуванні сильної та могутньої армії. Вимогам часу цілком відповідали збройні сили, що склалися з княжих дружин, які збиралися на випадок військового конфлікту. Служба в них була правом феодала, а не його обов'язком. За такої організації не було необхідності в існуванні законодавства про відповідальність за ухилення від військової служби.

Відомий історик Н. Павлов-Сильванський зазначає, що в Київській Русі збройні сили склалися з княжих дружин, служба в яких регулювалася особистою домовленістю князя з дружинниками. Вільний від'їзд дружинників від князя в давні часи нічим не був обмежений, служба в князя не була обов'язком чи повинністю, оскільки загальної для всієї Русі армії не існувало. Крім княжих дружин, у період військових дій збиралося ополчення, що складалося з простих воїнів, на чолі яких стояли бояри. Ополчення збиралося перед безпосередньою загрозою нападу ворога й після закінчення військових дій розформовувалося. Військово-кримінального законодавства в ті часи не було. Боярин міг у будь-який час відмовитися від військової служби й перейти до іншого князя, причому допускався від'їзд лише тих осіб, які не вчинили жодного злочину [1, с. 19]. Пізніше це право обмежувалося шляхом відібрання присяги про вірну службу. Коли ж боярин зрадив князя, він відповідав за цю зраду майном і власною особою.

І. Крип'якевич зазначає, що найлегшою карою було вигнання з держави за кордон [2, с. 15]. Абсолютною владою був наділений князь, який карав і заохочував за власною ініціативою та на власний розсуд.

Розвиток військово-кримінального законодавства в Україні після розпаду Київської Русі тісно пов'язаний із розвитком військового законодавства інших держав, під владою яких протягом багатьох століть перебувало населення українських земель, зокрема Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Московського князівства, а пізніше Російської імперії.

На початку XVI ст., в 1529 році, на Віленському сеймі Великого князівства Литовського вперше з'являється кримінальна відповідальність за злочини, пов'язані з ухиленням від військової служби, визначаються поняття й види окремих військових злочинів [3].

На початок XVI ст. у Великому князівстві Литовському військова служба стала повинністю феодалів. Характерною особливістю військово-кримінального законодавства того часу було те, що воно передбачало відповідальність за ухилення від військової служби лише феодалів і найманців.

Як зазначають А. Лазутка та Р. Лашенко, досить часто траплялися випадки, коли для потреб земської оборони значну частину селянської верхівки переводили в розряд військовослужбовців з повним або частковим звільненням від їхніх повинностей. Такі селяни прибували на війну зі своїм феодалом в одному «почте» й воювали під його командуванням. Унаслідок несприятливого міжнародного становища, яке склалося на цей час, потрібно було докласти чимало зусиль для реорганізації та мобілізації військових сил, у зв'язку з цим видавалося чимало «уставів», «ухвал» і «грамот» [4, с. 91–93; 5, с. 4–10].

Однак лише з прийняттям першого Литовського Статуту [3] на Віленському сеймі Великого князівства Литовського в 1529 році вдалося регламентувати порядок виконання військової повинності і створити «основний закон» держави у сфері земської оборони. У цьому документі в II розділі під назвою «О обороне земской» у всіх трьох редакціях (1529, 1566, 1588 років), була передбачена відповідальність за такі види ухилення від військової служби:

- просте, некваліфіковане ухилення від військової служби, закріплене в 1 артикулі II розділу в усіх трьох редакціях Статуту [3; 6, с. 30–42; 7, с. 83–109]. Кожний землевласник повинен був у встановлений строк з'явитися на військову службу за наказом і спорядити встановлену кількість воїнів, бути присутнім на збірному пункті під час пересуї огляду військ, брати участь у бойових діях, доки гетьман чи король не оголосять про закінчення походу. Від'їзд із війська перед закінченням походу розглядався як злочин, що карався конфіскацією майна. Неявка чи

запізнення на збірний пункт або відсутність під час огляду військ не вважалися злочином і каралися (в дисциплінарному порядку) скеруванням на кордон чи в інше місце, де правопорушник проходив службу вдвічі довше того строку, на який він запізнився;

- ухилення від служби найманця – від'їзд після військового огляду чи невихід у похід – за всіма трьома редакціями Статуту каралося позбавленням честі. Покарання у вигляді позбавлення честі полягало в позбавленні засудженого політичних, службових, сімейних, майнових та інших прав. Його виконання проявлялося у виконанні різних обрядів, що ганьбили особу. Засуджений після виконання покарання втрачав довіру держави та суспільства;

- втеча з поля бою, за другою редакцією Статуту, якщо вчинена вперше, каралася конфіскацією майна, а повторно – позбавленням честі;

- неприбуття в установлений строк на місце несення служби, за першою редакцією Статуту, каралося залежно від наслідків. Якщо ворог шкоди не заподіяв, винний підлягав лише конфіскації майна. В іншому випадку покаранням була смертна кара з конфіскацією майна;

- самовільне залишення поста, за першою редакцією Статуту, за наявності шкідливих наслідків каралося смертною карою, причому питання про застосування покарання король вирішував одноосібно.

У другій половині XVI століття на Україні через низку соціальних та економічних причин утворилася Запорізька Січ. І. Крип'якевич зазначає, що першу Січ чи власне городок на Запоріжжі збудував князь Дмитро Вишневецький у 1553 році. Кілька літ він мав під своїм проводом відділ козаків і завів між ними військовий лад. Від того часу козаки почали вважати себе за окреме запорізьке військо [2, с. 173–174]. При гетьмані Петрі Сагайдачному, у 1617–1619 роках, уперше був складений реєстр запорізького війська, підтримувалася сувора дисципліна. «Зборівський мир», укладений унаслідок розгрому польського війська козаками під командуванням Богдана Хмельницького, поклав правові основи козацької держави. Київське, Брацлавське й Чернігівське воєводства стали козацькою територією, а козацьке реєстрове військо, як зазначається в науковій літературі, нараховувало 40000 осіб. У XVII столітті на Січі припинили свою дію правові норми, що встановлювали кару за злочини проти королівської влади й польсько-литовського урядування. Була встановлена сувора кара за зраду українському народові, християнській вірі, за невиконання

нання вимог військової адміністрації. На чолі війська стояв гетьман. Він мав повну адміністративну владу і брав безпосередню участь у законодавстві та судочинстві. Під час війни його влада була необмеженою. Судові функції виконувала також військова рада, генеральні, полкові й сотенні суди, а в умовах війни й козацька старшина. На Запорізькій Січі не було жодних писаних законів, там панувало звичаєве право. У судах і під час призначення покарань козаки керувалися не писаними законами, а, як зазначив Д. Яворницький, «стародавнім звичаєм, словесним правом та здоровим глуздом. Писаних законів від них годі було сподіватися передусім тому, що громада козаків мала позаду надто коротке минуле, щоб виробити ті чи інші закони і викласти їх на папері, а також тому, що все історичне життя запорізьких козаків було сповнене майже безперервними війнами, які не дозволяли їм надто зупинятися на влаштуванні внутрішнього ладу свого життя, нарешті, запорізькі козаки взагалі уникали писаних законів, щоб не обмежити їхніх свобод». Такої ж думки щодо причин відсутності письмових законів на Запорізькій Січі дотримується й Г. Міллер.

Кажучи про кримінальні закони того часу, важко виділити ті з них, які охороняли від посягань саме військової правопорядок. Січ була воєнізованою державою й узяла під охорону основний принцип своєї організації – військово товариство, і будь-яке посягання на нього ставила під загрозу застосування найсуворіших кар. Саме тому дезертирство на Запоріжжі вважалося одним із найтяжчих злочинів. Як зазначає Д. Яворницький, воно полягало в самовільному відлученні козака під різними приводами в степ під час походу проти ворога. С. Наріжний, М. Слабченко й інші вчені описують, що за вчинення цього злочину покаранням була смертна кара шляхом забивання киями біля ганебного стовпа, який стояв на площі біля дзвіниці. Поряд завжди лежала в'язка сухих дубових кийів. Злочинця приковували до стовпа, і кожен перехожий міг його бити досхочу. Так були покарані козаки, які втекли із загону під час експедиції під Очаків у 1770 році.

Суворість законів на Запоріжжі можна пояснити тим, що козаки вели постійні війни і для підтримання суворої дисципліни та правопорядку у війську необхідні були суворі закони.

У 1775 році був виданий царський маніфест про ліквідацію Запорізької Січі, у 1783 році лівобережні козацькі полки були реорганізовані в регулярні, а в 1797 році повністю ліквідовано традиційний військо-

вий устрій у Лівобережній Україні в результаті першого рекрутського набору з лівобережних козаків. Із того часу на території України військовослужбовці підлягали кримінальній відповідальності, як й інші піддані Російської імперії, на основі її законів.

Отже, можна зробити висновки, що історія розвитку військово-кримінального законодавства тісно пов'язана зі становленням армії в державі. Дух українського війська оснований на традиціях, що формувалися протягом усієї історії України. Безмежно любили Вітчизну українські козаки і зраду, ухилення від служби вважали за найтяжчий злочин. Як законодавство загалом з'являється й розвивається разом із виникненням і становленням держави, так і військово законодавство з його обов'язковим складником – кримінально-правовою частиною – тісно пов'язано зі створенням збройних сил – важливого атрибута держави. Військова організація держави вимагає законодавчого встановлення в ній певного порядку проходження військової служби і прийняття кримінально-правових заходів для його захисту від злочинних посягань. Важливе місце серед них належить кримінально-правовим нормам, що передбачають відповідальність за різні види ухилення від військової служби.

Дослідження історичного аспекту ухилення від військової служби дає підстави зробити ще один висновок, який полягає в тому, що історичний розвиток відповідальності за ухилення від військової служби можна розподілити на кілька періодів.

1 період.

Історія кримінально-правової охорони відносин, що стосуються ухилення від військової служби, засвідчує, що військові злочини мають глибокі історичні витоки, які існували на території сучасної України ще до часів Київської Русі (X–XI століття).

2 період.

Ранньофеодальна Київська Русь. Основним джерелом права було звичаєве право та договори Русі з Візантією, Князівське законодавство «Руська правда». Військові злочини не були виокремлені в розділ і розцінювалися як державна зрада.

3 період.

1529–1588 роки. Період перебування України в складі Речі Посполитої. Особливістю цього періоду є поява декілька редакцій Литовських Статутів. Перший (старий) заснований у 1529 році. Другий (Волинський) проголошено в 1566 році. Третій (Новий) заснований у 1588 році. Уже в Першому Статуті 1529 року з'являється цілий розділ «Про земську службу», присвячений

організації військової служби. Особливістю цього періоду вважається те, що відповідальність за військові злочини покладено лише на шляхту та її підданих. Відповідальність нижчих верств населення не встановлювалася, уважалось за потрібне приділяти увагу селянам, тим більше закріплювати її на законодавчому рівні. Відповідальність нижчих верств населення залежала безпосередньо від феодалів, разом із якими вони перебували на місці військових подій. Смертною карою каралося самовільне залишення місця військових дій, а також залишення варті.

Висновки

Отже, вперше кримінальна відповідальність за ухилення від військової служби з'являється в Литовських Статутах. У ці законодавчі акти вводяться цілі розділи, присвячені порядку проходження військової служби, а також застосуванню покарання за військові злочини. У цей період, а також і в попередній, не існувало армії та постійного війська. Військо збиралося тільки на випадок виникнення військового конфлікту та військових дій. Також не існувало обов'язку проходити військову службу, було право феодала збирати дружину. Якщо ж не було обов'язку, то й не було потреби закріплювати відповідальність на законодавчому рівні.

Українська козацька держава в Запорізькій Січі (1553 рік). Уважаємо за потрібне виділити цей період в окремий етап. У 1553 році Дмитро Вишневецький заснував Запорізьку Січ. На Запорізькій Січі існува-

ло звичаєве право, писаних законів не було. Другою особою після отамана був військовий суддя, якого обирали на військовій раді. До тяжких злочинів належали дезертирство, зрада українському народові тощо. За такі злочини до військовослужбовців застосовувалися найсуворіші кари. Необхідно зазначити, що саме військові суди на Запорізькій Січі були початком для створення окремого виду судочинства.

Список використаних джерел:

1. Павлов-Сильванский Н.П. Государевы служилые люди. Люди кабальные и докладные. Санкт-Петербург: Тип. М.М. Стасюлевича, 1909. 336 с.
2. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич та ін. 4-е вид. Львів: Світ, 1992. 702 с.
3. Статут Великого княжества Литовского 1529 года / под ред. акад. К. Яблонска. Минск: Акад. наук БССР, 1960. 253 с.
4. Лазутка С.А. Первый Литовский Статут – феодальный кодекс Великого княжества Литовского. Вильнюс: Вильнюсский гос. ун-т, 1973. 211 с.
5. Лащенко Р. Литовський Статут, яко пам'ятник українського права. Прага: Український ун-т в Празі, 1939. 146 с.
6. Временник Императорского Московского общества истории и дневностей российских. Москва: Университетская типография, 1855. Кн. XXIII. С. 1–106.
7. Временник Императорского Московского общества истории и дневностей российских. Москва: Университетская типография, 1854. Кн. XIX. С. 4–123.

Статья посвящена исследованию проблемы уголовной ответственности за уклонение от призыва на срочную военную службу, военную службу по призыву лиц офицерского состава (ст. 335 Уголовного кодекса Украины) с целью ее эффективного использования на практике.

Ключевые слова: историческое развитие, уголовно-правовая характеристика, состав преступления, уклонение от призыва, срочная военная служба по призыву лиц офицерского состава.

On the to European integration in terms of economic, social and political changes taking place today in our country, and given the aggravation of the socio-political situation in eastern and Ukraine the problem of a strong and efficient army is a major to date and require urgent resolution.

Key word: criminal legal description, crime, evading conscription, military service, military service officers.